

Hz. Ömer'in İctihadlarının Günümüz Hukuk Sistemine Etkileri

Hatice Büşra Sarı¹

Özet

Hz. Ömer bir halife ve devlet adamı olarak çeşitli içtihadlarda bulunmuştur. Bu içtihadlar günümüz hukuk sistemine yön vermiştir. Hz. Ömer günümüzde uygulaması olan hukukun zemini sayılabilecek meselelerde içtihadlarda bulunmuş, halifelik döneminde ilk olma niteliği taşıyan uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Bu uygulamaları yaparken ulemanın görüşünü almış ve her konuda olduğu gibi hukuk alanında da istişareye önem vermiştir. Hz. Ömer'in içtihadları gelecekte oluşacak olan hukuk sistemi için önemli olmakla birlikte fıkıh ilminin temel esas ve ilkelerine de kaynaklık etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Hz. Ömer, içtihad, istişare, fıkıh, kamu düzeni, hukuk, yasama, yargılama hukuku.

Hz. Ömer dönemi, sahabe döneminin İslâm hukuku açısından en hareketli dönemidir. Bu dönemde fetihler gerçekleşmiş, İslâm toprakları genişlemiştir. Bununla birlikte farklı kültürlere mensup toplumların Müslüman olduktan sonra farklı meselelerin ve sorunların meydana gelmesi sebebiyle birçok hukukî konu gündeme gelmiştir. Hz. Ömer bu problemlere ciddiyetle eğilmiş ve hukukî çözümler getirmeye çalışmıştır. Hz. Ömer'in içtihad ve tasarrufları incelendiğinde bir devlet başkanı ve hukukçu olarak yapmış olduğu içtihad ve tasarrufların merkezinde maslahat ilkesinin bulunduğu, bu kavram ile ilişkili fikhî ilke ve esaslara dayandığı görülmektedir. Buna göre kamu düzeni ve yararının korunması amacıyla faydanın elde edilmesi ve zararın giderilmesini ifade eden maslahat, yine zararın önlenmesi veya giderilmesi gayesiyle kötülüğe götüren araçların yasaklanmasını ifade eden "Sedd-i Zera'i"² prensibi Hz. Ömer'in içtihadları kaynaklıdır. Ayrıca Nass'daki hükmün uygulanması için gerekli olan sebep ve şartların bulunmamasından dolayı hükmün geçici olarak askıya alınması esası, İslâm hukukunda devlet başkanının mubahta emretme ve yasaklama şeklinde tasarrufta bulunma hak ve yetkisine sahip olması prensipleri Hz. Ömer'in uygulamalarındaki temel ilke ve esaslardandır.

¹ Türgev Akademi III. Aşama Öğrencisi

² Şer'an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması anlamında fıkıh usulü terimi; özellikle Mâlikî usulünde edille-i şer'iyeden biri.

Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber'den itibaren yürürlükte olan uygulamalardan farklı olarak ve tasarruf yapılmayan alanlarla ilgili içtihadlar yapmıştır. Hiz. Ömer'in içtihadlarının hukuk sistemine olan etkilerini değerlendirirken özel hukuk ve kamu hukuku ayırımına giderek ifade etmek günümüz hukuk sistemi ile karşılaştırma yapma açısından kolaylık sağlayacaktır. Hiz. Ömer'in içtihadlarını kamu hukuku alanına göre sınıflandırırsak bunu örneklerle izah edebiliriz. Hiz. Ömer'in Müellefe-i Kulûba zekât fonundan pay verilmesinin yasaklaması, fethedilen Irak-Suriye-Mısır topraklarını savaşa katılan askerler arasında bölüştürmeyip vergi yükümlüsü eski sahiplerine bırakması, kıtlık yıllarında hırsızlık suçuna hadd³ cezasını uygulamaması onun kamu hukuku kapsamında değerlendirilen içtihadlarındandır.⁴

Bu örneklere bakarak değerlendirme yaptığımızda Hiz. Ömer'in içtihadlarını uygularken kamu yararını gözettiğini, toplumsal faydaya önem verdiğini ve ıztırar halini göz önüne alarak tasarrufta bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kıtlık yıllarında ıztırar hali ve şüphe gerekçesiyle hırsızlık yapanlara hadd cezası uygulanmamıştır. Uygulamalarında yasama ruhuna aykırı bir tutum izlememeye özen gösterdiği de görülmektedir. ıztırar hallerinde hadleri uygulamaması, bilmemeyi mazeret olarak görmesi, sanığın şüpheden yararlanması ilkelerine son derece riayet etmesi bu konudaki önemli noktalardan bir kaçıdır.

Özel hukuk bakımından ise Ehl-i Kitap kadınlarla evlenmeyi yasaklaması, bir kimsenin eşinin kaybolmasının üzerinden dört sene geçtikten sonra başkası ile evlenmesinin cevazına hükmetmesi, bir anda verilen üç talakı geçerli kılması gibi içtihad ve tasarrufları sayılabilir.⁵ Bu içtihadlar, kişiler arasındaki sorunları çözüme kavuşturmak ve toplumsal hayatın akışını sağlamak amacıyla İslâm hukuk kuralları bünyesinde uygulanmıştır. Hiz. Ömer, bu kararları gerek istişare yöntemiyle gerekse geçmiş uygulamaları göz önüne alarak vermiştir. Bu konulardaki uygulamalar çeşitlilik kazansa dahi yine temelde buradaki esaslara dayanılarak günümüz hukuk sistemlerinde ve İslam hukuk sisteminde değişimlere uğrayarak yerini almıştır.

Hiz. Ömer bir devlet adamı olarak sözü dinlenip otorite kabul edilse dahi sahabe onun içtihad ve uygulamalarını kayıtsız-şartsız onaylamamış, yanlış ve hatalı

³ El kesme cezası.

⁴ Saffet Köse, *Hiz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkamın Değişmesi*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 7, Nisan 2006, s. 13-50.

⁵ İbrahim Yılmaz, *Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırması Bağlamında Müellefe-i Kulûba Zekât Fonundan Pay Verilmesi ile İlgili Hiz. Ömer'in Uygulaması*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 31, 2018, s. 231-261.

buldukları durumlarda ona karşı çıkmışlar ve kendi fikir ve görüşlerini ileri sürmüşlerdir. Hz. Ömer ise verdiği kararların doğru olmadığını görünce derhal hükmünü geri almıştır. Hz. Ömer hatasını fark ettikten sonra bunu düzeltmeyi her zaman bilmiş, valilere de daima bunu öğütlemiştir. Ebu Musa el-Eşari'ye gönderdiği mektup da bunun bir kanıtı niteliğindedir.

Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği "Risâletü'l-Kazâ" adlı mektup yargılama hukukunun belli başlı ilkelerini bünyesinde barındırmaktadır. Mektupta değindiği konular arasında yargılama hukuku ve hâkimlik müessesesine yönelik ifadeler yer almaktadır. Mektubu inceleyerek yargılama hukukuna ve fıkıh ilmine ilişkin meselelerde nasıl kaynaklık teşkil ettiğini görebiliriz.

Hz. Ömer mektubunda yargılamayı sağlam bir farz ve uyulması gereken bir sünnet olduğunu söyleyerek de Hz. Peygamber'e isnad etmiş olup valiye hitaben önüne bir dâva getirildiğinde onu iyice anlamasını ve haklı olan tarafa hakkını vermesini emretmiştir. Ayrıca uygulanması mümkün olabilecek şekilde hüküm verilmesinin faydalı olacağını ifade etmiştir.

Duruşmada taraflara verilen yer konusunda ve hâkimin duruşma sırasındaki bakışlarında dahi adil olunması gerektiğini belirtmiştir. Bu ifadelerden Hz. Ömer'in adalete ne kadar önem verdiğini ve adil bir yargılama hukuku sistemi oluşturmaya çalıştığı açıkça görülmektedir.

Mektupta Usul Hukuku açısından ispat biçimlerine kaynaklık edecek nitelikte ifadeler de yer almaktadır. İspat yükünün kime ait olduğuna ve delil çeşitlerinden olan yemini kimin edeceğine de yine mektupta yer vermiştir. İspat sürelerine de ayrıca değinmiştir ve mektubunda makul bir sürede delilin getirilebileceğini ifade etmiştir. Usul hukuku açısından değerlendirdiğimizde sulh yapılıma hallerine kaynaklık edecek ifadeler de yer verdiğini de ayrıca görmekteyiz.

Hz. Ömer ayrıca günümüzdeki hukuk sisteminde de uygulaması olan yaşanan uyuşmazlık hakkında hüküm yok ise emsal kararları göz önüne alarak hüküm verilmesi gerektiğini ve bunları kıyas yöntemi ile karara bağlamasını valiye tembihlemiştir.

Şahitlerin, şahit olması bakımında niteliklerine ve akrabalık ilişkileri bakımından getirilen sınırlamalara da mektubunda yer vermiştir. Aynı esaslar hukuk ölçütlerinde temel olma özelliği taşımaktadır. Kişilerin özel durumlarının değerlendirilmeye alındığını, insanların duygu ve düşünce dünyalarının bu bağlamda

adil hukukun uygulanmasına mani olabileceği ihtimaline dayanarak önlemler alındığını görmekteyiz.

Hız. Ömer mektubunda hâkimlerin davranışlarının nasıl olması gerektiğini de ayrıca açıklamıştır. Buna göre Hız. Ömer hak arama yerlerinde yani mahkemelerde hâkimlerin kızmamasını, sesini yükseltmemesini öğütlemiştir.

Burada görülüyor ki Hız. Ömer'in dönemin valisine gönderdiği mektup sonraki dönem İslâm hukukçularının başvurabileceği temel bir kaynak niteliğindedir. Yargılama hukukunun esaslarını içeren mektupta özellikle değinilen ilkelere birisinin de tarafsızlığın önemi olduğu görülmektedir. Buna göre hâkim ve hukukçular taraflara adaletli bir şekilde muamele etmelidir. Ayrıca Hız. Ömer, verilen karardan sonra hâkimlerin veya hukuku uygulayacak kişilerin kendilerinin hata ettiğini düşünüp bundan emin olursa kararlarından dönmeleri gerektiğini de belirtmiştir. Nitekim Hız. Ömer'de karşısına gelen vakalarda hata yaptığı söylendiğinde hatasını telafi etmesini bilmiştir.

İslâm Hukukuna göre yargılama sırasında hâkimin uyması gereken kurallar; yargıda istikrarı sağlamaya, hâkimi adaletsizlik yapmaktan ve taraf tutmaktan alıkoymaya, ona zulmü ortadan kaldırmanın ve adaleti en iyi şekilde dağıtmanın yolunu göstermeye yöneliktir. Bunların birçoğuna Hız. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'ari'ye yazdığı mektup kaynaklık etmiştir. Bu mektupta Kur'ân ve Sünnetin getirdiği yargılamaya ilişkin esaslar itinalı bir biçimde özetlenmiştir.

Yine bir kamu hukuku alanı olan ceza hukukuna göre birçok esas ve ilkenin Hız. Ömer döneminde açıklığa kavuşturulduğu ve bu ilkelere göre uygulamalarda bulunulduğu görülmektedir. Örneğin İslâm hukukunda suçta iştirakle ilgili hükümlerin ilk uygulayıcısı Hız. Ömer'dir. Ceza hukukunda iştirak bir suçta işlemek adına birden fazla kişinin kasten birleşmesi olarak ifade edilir. Suçta iştirakle işleme konusundaki vaka Hız. Ömer zamanında bir bölgede gerçekleşmiştir. Hız. Ömer zamanında birden fazla kişiyle zina eden kadın ile birlikte zina ettiği kişiler, kadının üvey oğlunu öldürmeye karar verirler ve onu kuyuya atarlar. Bu durum anlaşıldıktan sonra o zamanın valisi durumu Hız. Ömer'e izah eder ve o bu durumda Hız. Ömer her birine

kıyas cezasının uygulanması gerektiğini söyler.⁶ Ceza hukukunda da suça iştirak edenler aynı cezadan dolayı hükümlenir.

Müessir fiillerde suçların içtimasına dair ise Hz. Ömer'in yine ilk ve orijinal bir içtihadı bulunmaktadır. Bu içtihad fikhî mezheplerin hemen tamamı tarafından benimsenmiştir. Bu konudaki uygulamaya göre Hz. Ömer, kafasına vurmuş olduğu taşla mağdurun akıl, duyma, konuşma ve cinsel fonksiyonlarını kaybetmesine neden olan faili, dört tam diyet ödemeye mahkûm etmiştir.⁷ Bu hüküm ceza hukukunda içtima hükümleri gereğince uygulanmaktadır.

Hz. Ömer'e ait ilk ve orijinal uygulamalardan bir diğeri de taksirli olarak kendi üzerinde fiil uygulayan şahıs hakkında verdiği hükümdür. Söz konusu olayda Hz. Ömer, kendi gözünü hata yoluyla çıkararak şahsın gözünün diyetine hükmetmiştir. Rivayete göre bir şahsın sopayla iş görmesi sonucu sopa parçalanmış, bu parçalardan biri gözüne saplanmış ve gözünü kör etmiştir. Meselenin kendisine intikali üzerine Hz. Ömer, bu kişinin, bir kimseye yönelik bir ihlalde bulunmadığını, yanlışlıkla kendi gözünün çıkmasına sebep olan bu şahsın gözünün diyetinin ödenmesini emretmiştir.⁸

Hz. Ömer'in dikkat çeken diğeri bir uygulaması da diyet miktarlarının günün şartlarına uygun olarak kıymetlendirmesi ile ilgilidir. Diyet miktarı, Hz. Peygamber'in hadislerinde yüz deve olarak geçmektedir. Devenin, diyetle asıl olduğu konusunda görüş birliği vardır. Yine Hz. Peygamber'in hadislerinde altın, gümüş, sığır, koyun ve elbisenin de diyet olarak ödenecek kalemlerden sayıldığı görülmektedir. Deve fiyatlarının yükselmesi sebebiyle Hz. Ömer, deveyi parayla kıymetlendirmiştir. Bu kıymetlendirmede Hz. Ömer, her bölge halkının kendi bölgesinde yaygın olarak tedavül edilen eşyadan, meselâ Mısır ve Suriyelilerin altından, Iraklıların gümüştan diyet vermesi gerektiğine hükmetmiştir.⁹

Hz. Ömer bazı zina suçlarında ise faillere ceza uygulamamıştır. Bunun temelinde ıztırar hali ve kanunu bilmeme gibi gerekçelerinin yattığı görülmektedir. Iztırar hali ve kanunu bilmeme cezai sorumluluğu kaldıran nedenlerden ve hukuka uygunluk hallerindedir.

⁶ Sabri Erturhan, *Hz. Ömer'in Ceza Hukukuna Dair Bazı Uygulamaları*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Cilt 3, Sivas, 2018, s.145.

⁷ Sabri Erturhan, *Hz. Ömer'in Ceza Hukukuna Dair Bazı Uygulamaları*, s.145.

⁸ Sabri Erturhan, *a.g.e.*

⁹ Sabri Erturhan, *a.g.e.*

Sarhoş olma, içki ve türevlerini tüketme konusunda ise tam olarak belli bir ceza bulunmamaktaydı. Genelde sayısı belli olmamakla birlikte, hurma dalı veya elbise ile vurulma cezaları verilmekteydi. Hatta Hz. Peygamber'in hiç cezalandırmadığı sarhoşluk vakaları bile bulunmaktaydı. Ancak bu vakalar artmaya başladığı için Hâlid b. Velîd, Hz. Ömer'e mektup yazmış ve bunun üzerine Hz. Ömer, bu suçun cezasının belirlenmesi için ashabın müçtehitleriyle istişare etme gereği duymuştur. Çoğunluğun görüşü üzerine ceza seksen kırbaç olarak belirlenmiştir.

Sonuç

Bu açıklamalar neticesinde Hz. Ömer'in içtihadlarının maslahat temelli olarak gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Fıkıh ilminin temeline ve esaslarına uygun olarak uygulamalarda bulunun Hz. Ömer aynı zamanda istişareye de önem vermiştir. Bir vaka önüne geldiğinde Kur'an ve Sünnete uygun olarak hüküm vermeye çalışmış, bu konuda yanındaki sahabeden de yardım almıştır. Hz. Ömer dönemin ve durumun şartlarına göre vakaları değerlendirmiş, buna göre hüküm vermiş ve buna göre hüküm verilmesini öğütlemiştir. Hz. Ömer'in uygulamaları günümüzdeki hukuk sisteminin şekillenmesine sebep olmuştur. İslam hukuku açısından en makul ve akla yatkın uygulamaların bu dönemde yapıldığı görülmektedir. Hukuk sistematığı bakımından ise ilk ve orijinal uygulamaların Hz. Ömer döneminde yapıldığı örneklerle belirtilmiştir. Bu uygulamaların günümüz hukuk sistemine kaynaklık teşkil etmesi adaletin temini için gösterilen çabadan kaynaklandığını da belirtebiliriz. Bu açıklamalara göre Hz. Ömer adil bir devlet adamı olarak daima adaletin temini için çalışmış bu çalışmalarını İslâm'ın lehine sonuçlanması gayesiyle hareket etmiştir.

Kaynakça

Arı, Abdüsselam, “Hz. Ömer’in Ebu Musa el-Eşa’ri’ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi” *İslâm Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sy.2, s.85-99, Konya 2003

Balcı, İsrail, “Diplomat ve Devlet Adamı Yönüyle Hz. Ömer”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16 Samsun 2004

Cide, Ömer, “Hz. Ömer’in Yönetim İlkeleri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017/2, cilt.4, sayı.7, s.141-157

Çil, Halit, “Liderlik Teorilerine Göre Hz. Ömer’in Liderliği”, *İnsan Bilimleri ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2012, c.I, sy.4.

Erten, Hayri, “Hz. Ömer Döneminde Toplumsal Değişme”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.6, Konya 1996.

Erturhan, Sabri. “Hz. Ömer’in Ceza Hukukuna Dair Bazı Uygulamaları” Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Cilt 3, *Sivas*, 2018, s.145.

Fidan, Yılmaz. “Hz. Ömer'in Rısâletü'l-Kazâ Adlı Mektubundan Hareketle İslâm Yargılama Hukuk Sistemi ve Hâkimlik Mesleğine İlişkin Etik İlkelerin Tespiti” Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu Cilt 3, *Sivas*, 2018, s.173.

Köse, Saffet. “Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları Bağlamında Ahkâmın Değişmesi” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2016, sy. 7, s. 13-50.

Yaman, Ahmet. “Bir Kavram Olarak Fıkıh Kaideleri ya da İslâm Hukukunun Genel İlkeleri” Marife, yıl.1, sayı.1, s.49-75.

Yılmaz, İbrahim. “Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırması Bağlamında Müellefe-i Kulûba Zekât Fonundan Pay Verilmesi ile İlgili Hz. Ömer'in Uygulaması” *Sivas, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 231-261.

